

UBAYDIY IJODIGA BIR NAZAR.

Salohiddinova Azizaxon Husenjonzoda

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya Mazkur maqolada XV asr oxiri – XVI asr boshlarida yashab ijod qilgan mashhur shoir va davlat arbobi Ubaydiy (Ubaydulloh Muhammad Sulton)ning adabiy merosi, uning she‘riyatida kuzatiladigan poetik xususiyatlar hamda badiiy qarashlari yoritiladi. Ubaydiyning g‘azal, qasida va ruboiylaridagi mavzu doirasi, obrazlar tizimi, ma‘naviy-axloqiy g‘oyalar va tasviriy vositalari ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada shoirning o‘zbek adabiyoti tarixidagi o‘rni, uning ijodiy uslubining o‘ziga xos jihatlari hamda Temuriylar davri adabiy muhitiga ko‘rsatgan ta‘siri qisqa va mazmunli tarzda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Ubaydiy, mumtoz adabiyot, lirika, gazal, tasavvuf, badiiy obraz, radif, ma‘naviy g‘oya, Temuriylar davri adabiy muhiti.

Kirish O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida XV–XVI asrlar o‘ziga xos ravnaq davri bo‘lib, bu davrda ko‘plab yirik shoir va olimlar ijod qilgan. Ana shunday ijodkorlar orasida Ubaydiy nomi alohida e‘tiborga molikdir. Ubaydulloh Muhammad Sulton — temuriylar avlodidan bo‘lib, nafaqat davlat arbobi sifatida, balki nufuzli adabiyot namoyandasi sifatida ham o‘z davrida katta shuhrat qozongan. Uning she‘rlari lirik chuqurligi, tasavvufiy falsafaga yaqinligi, insoniy fazilatlarni ulug‘lashga qaratilgan g‘oyalari bilan ajralib turadi.

Ubaydiy ijodi ko‘proq lirika g‘azallar, ruboiylar, qit‘alar orqali namoyon bo‘ladi. Shoirning badiiy merosida muhabbat, insoniy kamolot, sadoqat, vafo, ilohiy ishq, ruhiy poklanish kabi mavzular markaziy o‘rin tutadi. Ubaydiy ijodining o‘ziga xos jihatlardan biri nafis tashbeh va isti‘oralar, sodda, ammo mazmunan teran uslub, badiiy did bilan

yaratilgan obrazlar tizimidir. Uning she'rlarida kechinma, ehtiros va falsafiy mushohada uyg'unlashgan bo'lib, bu jihatlar uni o'z davrining yetuk shoirlari qatoriga qo'shadi.

Asosiy qism Ubaydullaxon ibn Jonibek Sulton (1487–1539), adabiy taxallusi Ubaydiy, XVI asr Shayboniylar sulolasi vakili, mashhur davlat arbobi, sarkarda va adabiyot namoyandasi hisoblanadi. U 1533–1539 yillarda Movarounnahr xoni sifatida hukmronlik qilgan va bu davr siyosiy jihatdan murakkab bo'lishiga qaramay, mamlakatning iqtisodiy barqarorligini saqlab qolishga harakat qilgan.¹ Ubaydiy o'z davr lirikasi rivojiga hissa qo'shgan shoirlardan bo'lib, uning ijodi Navoiy an'anasining davomchisi sifatida baholanadi. Shoir nafis uslubi, tasavvufiy-falsafiy fikrlari, ohangdor va mazmundor gazallari bilan o'zbek mumtoz adabiyotining boyligiga muhim hissa qo'shgan.

Ubaydiyning ko'plab g'azallarida tasavvufiy qarashlar muhim o'rin tutadi. Oshiqning iztiroblari -“nafsnı tark etish”, yor - “Haqq nurining jilvası”, mashaqqat esa - “ruh poklanishining mezoni” tarzida talqin etiladi. Bu jihat shoirning Navoiy an'anasiga sodiqligidan dalolat beradi.

1533-1540 yillarda Buxoro xonligining hukmdori sifatida Ubaydullaxon poytaxtni Samarqanddan Buxoroga ko'chirgan va bu shaharni xonlikning rasmiy markaziga aylantirgan. Uning davrida davlat doimiy harbiy yurishlar olib borgan bo'lsa-da, madaniyat va ilm-fan rivojiga katta e'tibor qaratilgan. Xususan, Buxoroda Mir Arab madrasasi (1530-1536) va Sauranda madrasa (1515) qurdirilgan. Bu madaniy loyihalar uning ma'rifatparvar hukmdor sifatidagi qiyofasini ochib beradi. Uning buyurtmasi bilan Fazlulloh ibn Ro'zbehon Isfahoni o'zining mashhur “Suluk al-muluk” asarini yozgan. Ubaydullaxonning hayoti davomida orttirgan boy tajribasi, harbiy va siyosiy kurashlar, ilmiy va diniy bilimlarga chanqoqlik uning ijodiy shaxsiyatining o'ziga xosligini belgilab bergan. Adabiyot sohasida esa Ubaydiy Chig'atoy tilidagi she'rlari bilan tanilgan. Uning g'azal va ruboiylarida ishqiy mavzular, tasavvufiy ohang, inson qalbining iztiroblari

¹ Fazlulloh ibn Ro'zbehon. Mehmonnomayi Buxoro (tahrir nashrlari bo'yicha izohlar). — Toshkent: Fan, 1991.

markazga chiqarilgan. Adabiyotshunoslar ta’kidlashicha, uning she’rlari uslub jihatdan Alisher Navoiy maktabiga yaqin, lekin ohangdorlik va ixchamlikda o’ziga xosdir²

Ubaydullaxonning adabiy merosi, ayniqsa, uning shoirlik salohiyati bilan chambarchas bog’liq. U o’zining shohlik faoliyati bilan bir qatorda, Ubaydiy taxallusi ostida turkiy, forsiy va arabiy tillarda she’rlar yozgan. Uning turkiy she’riy devoni 310 dan ortiq g’azalni o’z ichiga olgani ma’lum. Bu raqam uning sermahsul shoir bo’lganligini ko’rsatadi.

Ubaydiy ijodida g’azal va ruboiy janrlari alohida o’rin tutadi. G’azal - Sharq she’riyatining eng keng tarqalgan va murakkab janrlaridan biri bo’lib, unda oshiqona, falsafiy, ijtimoiy va tasavvufiy mavzularni badiiy ifodalash imkoniyatlari kengdir. Ubaydiy g’azallarida klassik Sharq she’riyatiga xos barcha qoidalarga amal qilgan holda, o’zining chuqur ma’naviy olamini aks ettirgan. Uning g’azallarida ishq, visol, hijron kabi an’anaviy mavzular bilan birga, dunyo ishlari, inson taqdiri, komillikka intilish kabi falsafiy g’oyalar ham mahorat bilan bayon etilgan.

Ruboiy janri Ubaydiy she’riyatida diniy va tasavvufiy qarashlarni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etgan. Ruboiy o’zining to’rt misrali ixcham shakli bilan chuqur ma’no va falsafiy mushohadalarni qisqa va lo’nda yetkazish uchun qulay janr hisoblanadi. Ubaydiy ruboiylarida o’zining diniy e’tiqodi, tasavvufiy kechinmalari, Xudoga bo’lgan muhabbati va hayotning ma’nosi haqidagi fikrlari o’ta ta’sirchan tarzda bayon etilgan. Bu janrlarni mahorat bilan qo’llashi Ubaydiyning nafaqat klassik she’riyat qoidalarini yaxshi bilganini, balki ularni o’zining g’oyaviy niyatlarini ifodalash uchun samarali vosita sifatida ishlata olganini ko’rsatadi.

Hijron g’amidin ko’ngul ichi to’ldi yana,

Ko’nglum uyi qayg’u maskani bo’ldi yana.

Hajr o’ldi visol o’rniga tole yo’qdin,

Naylayki davo dardga yuruldi yana. Ruboiy ayriliq azobi, taqdirning bebaholigi, ishqning mashaqqati haqida. Har bir misrada oshiqning umidsizligi va ruhiy iztirobi chuqur

² A. Hayitmetov. O’zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O’qituvchi, 1976.

berilgan. Divon adabiyotidagi an'anaviy motivlar - ko'ngil, hijron, visol, qayg'u - uyg'un holda qo'llangan.

Ubaydiyning badiiy mahorati uning tili, uslubi va tasvir vositalarini qo'llashdagi yuksak saviyasida namoyon bo'ladi. U klassik Sharq she'riyatining barcha san'atlarini, jumladan, tashbeh (o'xshatish), istiora (metafora), tajnis (so'z o'yini) va boshqa badiiy san'atlarni mohirona ishlata olgan. Uning she'rlari chuqur hissiyotga boyligi, obrazlilik va musiqiy ohangdorligi bilan ajralib turadi. Ubaydiy murakkab falsafiy va tasavvufiy g'oyalarni oddiy va tushunarli tilda, shu bilan birga badiiy jihatdan yuksak saviyada ifodalashga muvaffaq bo'lgan. Uning she'riyatida dunyoning foniy ekanligi, nafsni jilovlash, ilohiy haqiqatga erishish yo'lidagi mashaqqatlar kabi mavzular teran falsafiy mushohadalar bilan uyg'unlashgan holda beriladi. Bu esa Ubaydiyning nafaqat shoir, balki chuqur mutafakkir sifatida ham namoyon bo'lishiga imkon yaratgan.

Ubaydiy ijodida "hasbi hol" ruhidagi she'rlar, shuningdek, mardlik, sadoqat, vafo mavzulari ko'proq uchraydi. Ba'zi manbalarda Ubaydiy o'z saroyida shoir va ulamolarni qo'llab-quvvatlagani, ilmiy-ma'rifiy muhit shakllanishiga hissa qo'shgani qayd etiladi.³ Ubaydiyning adabiy merosi zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida munosib o'rganilmoqda. Uning she'riyati ilmiy tadqiqotlar ob'ektiga aylangan bo'lib, turli adabiyotshunoslar tomonidan tahlil qilinmoqda. Uning devonining qo'lyozma nusxalari turli kutubxonalarda saqlanib kelinadi va bu noyob manbalar asosida ilmiy ishlar olib boriladi. Xususan, Rahmonqul Orzibekovning "O'zbek Adabiyoti Tarixi" kabi asarlarida Ubaydiy ijodiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lishi mumkin.

Ubaydiyning adabiy ta'siri uning davridagi va keyingi asrlardagi shoirlarning ijodida bilvosita namoyon bo'lgan bo'lishi mumkin. Uning she'riyatidagi tasavvufiy va falsafiy g'oyalar, shuningdek, Chig'atoy tilini mohirona qo'llashi adabiy an'analarning davom etishiga va yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarilishiga xizmat qilgan. Hukmdorning shoirlik faoliyati davlat miqyosida adabiyotga bo'lgan e'tiborning belgisi sifatida qabul qilingan va ijodkorlikni rag'batlantirgan. Uning merosini chuqurroq o'rganish

³ O. Safarov. Shayboniylar davri madaniyati. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2010.

Shayboniylar davri madaniyati va adabiyotining to'liqroq manzarasini yaratishga xizmat qiladi.

Xulosa Xulosa qilib aytganda, Ubaydullaxon (Ubaydiy) Shayboniylar davrining buyuk davlat arbobi, sarkarda va Chig'atoy adabiyotining yirik vakillaridan biridir. Uning hayoti va ijodi XVI asr Movarounnahrining murakkab tarixiy jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, she'riyati shu davrning ma'naviy-axloqiy qarashlari hamda tasavvufiy-estetik g'oyalarini o'zida mujassam etadi. Turkiy, forsiy va arabiy tillarda ijod qilgan shoirning, ayniqsa, 300 dan ortiq g'azal jamlangan turkiy devoni uning sermahsul ijodkor bo'lganidan dalolat beradi. G'azal va ruboiylarida ilohiy ishq, tasavvuf, adolat va komillik mavzulari badiiy mahorat bilan yoritilgan bo'lib, Ubaydiy ravon til va ta'sirchan uslub orqali Chig'atoy tilining imkoniyatlarini yuksak darajada namoyon etadi. Shoir merosini ilmiy jihatdan chuqur o'rganish, qo'lyozmalarini asrash va tadqiqot muomalasiga kiritish adabiyotshunoslik oldidagi muhim vazifalardandir. Ubaydiy ijodi tarixiy-adabiy ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga, bugungi o'quvchi uchun ham ma'naviy va estetik tarbiya manbai bo'lib xizmat qiladi hamda o'zbek adabiyoti tarixining muhim sahifalaridan birini to'ldiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allworth, Edward A. Zamonaviy Uzbeklar: O'n to'rtinchi asrdan hozirgi kungacha: Madaniy tarix. Stanford, CA: Hoover Institution Press, Stanford University, 1990.
2. Dani, A. H., and V. M. Masson, eds. Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixi, V jild: Ziddiyatli rivojlanish: O'n oltinchi asrdan o'n to'qqizinchi asr o'rtalarigacha. Paris: UNESCO Publishing, 2003.
3. Maria Eva. "Shayboniylar imperiyasida turkiy va fors adabiy an'alarining simbiozi." Qirollik Osiyo Jamiyati Jurnali, Third Series, vol. 2, no. 1, 1992, pp. 39-50.
4. Paul, Jürgen. "Davlat va Ulamo: Shayboniylar Movarounnahrda." Markaziy Osiyo Tadqiqoti, vol. 20, no. 4, 2001, pp. 351-372.
5. Bodrogligeti, A. J. E. Chigatoy Qo'llanmasi: Chigatoy tili va adabiyotiga kirish. Salt Lake City: University of Utah Press, 1978.